

ԹԵՈԴՈՏՈՍ ԱՆԿՅՈՒՐԱՅՈՒ ՃԱՌԵՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սոփրոնիոս Երուսաղեմացու (+641/644 թ.) կողմից «Սուրբ» (ծ. *ἐν αἰοῖς θεόδοτος*) հռչակված¹ Անկյուրիայի Թեոդոտոս եպիսկոպոսն իր գործում մասնակցությունն է բերել Եփեսոսի տիեզերածոողովի (431 թ.) աշխատանքների՝ հանդես գալով իբրև կյուրեղյան վարդապետության անձնդիր պաշտպան: Եփեսոսի ժողովի արձանագրություններում զետեղված են նրա՝ այդ ժողովում խոսած ճառերը, որոնք նվիրված են Քրիստոսի Ծննդյանն ու գրված ընդդեմ Նեստորի²: Նկատի ունենալով Թեոդոտոսի քրիստոսաբանական հայտնի դիրքորոշումը՝ Հայ Եկեղեցու դավանական մաքրությանը նախանձախնդիր թարգմանիչ հայրերը պատշաճ են նկատել հայացքն նրա՝ Քրիստոսի Ծննդյան նվիրված երկու ճառերը³: Ա ճառը բովանդակող ՄՄ թիվ 7725, 993 ձեռագրերը (որոնք ճառիս հայերեն թարգմանության հնագույն ընդօրինակություններն են բովանդակում)⁴ բնագիրը ներկայացնում են մասնակի բացթողումներով (տե՛ս «Տարընթերցումներ և ծանոթագրություններ» բաժինը), մինչդեռ ԺԶ դ. ընդօրինակված 2594 ձեռագիրն այն ներկայացնում է լրիվ և անխաթար կերպով:

Ինչ վերաբերում է Բ ճառին, ապա ուշադիր քննությունը պարզում է, որ ամենայն հավանականությամբ արդեն վաղ միջնադարում կենցաղավարել է ադ. ճառի թարգմանական երկու տարբերակ: Նրա մեկ ուրույն տարբերակն է ներկայացնում ՄՄ թիվ 1525, 7725, 993 ձեռագրերում առկա ընդօրինակությունը, մինչդեռ թիվ 2594 ձեռագրում առկայող բնագիրը նույնամիջ և հոմանիշ բառերի առատ կիրառությամբ, շարահյուսական տարբերություններով ներկայացնում է թարգմանական մեկ այլ տարբերակ: Ինչպես երևում է, երկրորդ թարգմանիչն արդեն առկա հայերեն թարգմանությունը վերստին համեմատել է հունարեն բնագրի հետ և կատարել անհրաժեշտ ճշգրտումներ: Այս տարբերակն ավարտվում է «Վասն այսորիկ որպէս հրովարտակ թագաւորին ապականեալ որպէս զբան թագաւորին» բառերով, որոնք համապատասխանում են հունարեն բնագրի վերջընթեր *Διά τοῦτο ὥσπερ ο εαχραν Βασιλεχην λυμηνάμενος ὡς Βασιλέως ρήξας τον λογον բառերին* (col. 1384D)⁵: Գրեթե նույն թերությոն ունի նաև Ա տարբերակը ներկայացնող ձեռագիրը, որը համընթաց և համերաշխ է հունարեն բնագրին (առկա տարբերություններն ար-

¹ Slⁿ Phot, Bibl. cod. 231:

² Նրա երկերի մատենագիտությունը տե՛ս CPG 6124-6141:

³ Migne PG, t. 77, col. 1349-1369, 1369-1385, CPG 6125, 6126:

⁴ Ճառերկրի ժողովածուների մատենագիտական հանգամանակից նկարագրությունը տե՛ս M. Van Esbroeck, Zanetti, Le Manuscrit Erevan 993. Inventaire des Pieces, REA, 1977, t. XII, M. Van Esbroeck, Répertoire de L'honnelle de Mus, REA, 1984, t. XVIII:

⁵ Այս միավորն իբրև Բ տարբերակ ներկայացվում է առանձին (Բբ):

ծանազրված են «Տարընթերցումներ և ծանոթագրություններ» բաժնում) մինչև վերջընթեր մասի καί τὸ πάθος τοῦ λόγου γεγένηται αὐτῷ ὁ μονογενὴς θεὸς λόγος τὰ τοῦ καθολοθέντος ἴδια πεποίηται πάθῃ բառերը (եւ կիրք քարտիսին իւր բանին եղեւ, այսպէս եւ Աստուած-Բանն զբեւեռելոյն կիրսն իւր արարեալ գոյ): Սրանից հետո հունարեն վերջընթեր մասի Διὰ τοῦτο ὥσπερ ὁ εἰς χραν... փոխարեն A-ն ունի տարփողական մի գրություն («Վասն այսորիկ որպէս յորժամ ոք զթագաւորական սակրէ համեմատ ըստ գոյութեանն Հար ամենայնի եղբարց մմանեալ... Ամէն»)⁶, որն ամենայն հաւանականութեամբ պատկանում է վարդապետական հմտություն ունեցող գրչին: Մինչդեռ վերջընթեր մասի հայերեն թարգմանությունը ձեռագրում ներկայացնում է հունարեն բնագրի ճշգրիտ պատկերը:

Ելնելով ճառերի բովանդակությունից եւ թարգմանության լեզվաոճական առանձնահատկություններից՝ պետք է ենթադրել, որ դրանք հայացվել են Է-Ը դդ., քրիստոսաբանական վեճերի սաստկացման շրջանում: Թերևս առաջին անգամ լինելով՝ Թեոդոտոսից վկայություն է բերված Ստեփանոս Սյունեցու (+735) «Վասն անապականութեան մարմնոյն» դավանաբանական գրության մեջ: Սա ինքնին նշանակում է, որ Թեոդոտոսի երկերը հայերեն թարգմանվել են Ը դարի առաջին քառորդին կամ դրանից առաջ: Մյուս կողմից՝ ակնհայտ է նրա և Ս. Կյուրեղ Ալեքսանդրացու նշանավոր «Պարապմանց գրքի» հայերեն թարգմանության լեզվաոճական ընդհանրությունը⁷: Ինչպես հայտնի է, Պարապմանց գիրքը հայացվել է 714-715 թթ. Ստեփանոս Սյունեցու ջանքերով: Այս փաստերը հիմք են տալիս ենթադրել, որ Թեոդոտոսի ճառերը հայերեն են թարգմանվել Ստեփանոս Սյունեցու կողմից:

Նկատի ունենալով հեղինակի քրիստոսաբանական դիրքորոշումը, հայ դավանաբանական մատենագրության մեջ վկայակոչված են տարբեր հատվածներ նրա ներկայացվող ճառերից: Ինչպես նկատվեց, Թեոդոտոսի երկերից մի հատված վկայակոչված է Ստեփանոս Սյունեցու «Վասն անապականութեան մարմնոյն» դավանաբանական աշխատության մեջ: «Թեոդի եպիսկոպոս Անկիրիայ» անունով այստեղ զետեղված հատվածը («Ահա յայտնեցաւ այսար Աստուած ի Կուսէ, եւ Կոյսն մնաց կոյս անարատ, զի որ առանց անապականութեանն էր՝ զապականութիւն ոչ գործեաց, եւ որ ստեղծիչ անմահութեանն, զոր ոչ ապականէր»⁸) քաղված է Թեոդոտոս Անկյուրացու Բ ճառից: Այն իմաստային վերապատումն է ճառի «Արդ, երեւեցաւ այսար Աստուած ի ձեռն Կուսի, եւ կոյսն մնաց կոյս եւ մայր եղեւ, քանզի անապականութեան առթողն ապականութիւն ոչ գործէ, Արարիչն Անմահութեան ոչ ինչ ապականեաց» (57-60 տարրեր. միջև) տողերի:

Հովհաննես Սարկավազի (+1129 թ.) «Յայտարարութիւն զանազան հերձուածոց յայլեւայլ ժամանակս յարանց բոջախոհաց» խորագրով մեծարժեք երկում Թեոդոտոսի Ա ճառից բերված է մի հատված («Ըստ որում Թեոդոսն այն ասէր. Ջիա՞րդ Պաղոս առ Եբրայեցոցն թղթի անդ ասէ. «Յիսուս Բրիստոս երէկ եւ այսար մոյն եւ յաիտեանս, երէկ կոչէ

⁶ Այն գնդակված է «Տարընթերցումներ և ծանոթագրություններ» բաժնում:

⁷ Տե՛ս ՆԱՀ, Բ, Լ, 9 129 (հրագրված):

⁸ Տե՛ս Գալուստ Տեղ-Մկրտչյան, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, գիրք Բ, աշխատ. պրոֆ Պ.Ն. Հակոբյանի, Ս. Էջմիածին, 1998, Լ, 9 205:

րորդ՝ վասն անշփոթ մնալ յատկութեամբ բնութեանցն ի նոյն միութեան: Հրց. ի լերկրորդ ճառէն. Որպէ՞ս բանն անմարմին մարմին եղև: Պտխ. որպիսութիւնն անգիտելի է...: Այսպէս սուրբն Թէոդորոս Ամկիւրացի»¹³:

Թարգմանական այս երկերն օգտակար են հայ ինքնուրույն մատենագրութեանն ու արվեստին վերաբերող վարդապետական, մշակութային կարգի մի շարք իրողություններ և օրինաչափություններ բացահայտելու տեսակետից: Այսպէս, Բանի մարմնացման խորհուրդը առավել առարկայորեն ներկայացնելու նպատակով Բ ճառում Թէոդորոս Ամկիւրացին բերում է հետևյալ օրինակը. «Այդ, յորժամ զբանս զայս, զոր Քոհմդ ծնան միտք ներքադրեալ կամիցիմ տառիք եւ զրով, եւ տպաւորել կամիցիս ի քարտեսն՝ ո՞չ ապաքեն ձեռամբ գրես զնա եւ արինակաւ իմն դարձեալ ի ձեռն ձեռինդ ծնանիս զբանն»: Ձեռքով խոսք ծնելու վերաբերյալ նկարեն այս պատկերը համեմատելու է Կորյունի «Վարք Մաշտոցի», «հայրական չափուն ծնեալ ծնունդս նորոգ եւ սքանչելի՝ սուրբ աշովն իւրով, նշանագիրս հայերէն լեզուին»¹⁴ արտահայտությամբ, որը դրսևորում է տվյալ ժամանակաշրջանի աստվածաբանական մտածողության ընդհանրությունը: Քրիստոսաբանական նպատակ հետապնդող թեոդոտոսյան համեմատությունն օգնում է թափանցել Կորյունի արտահայտության վարդապետական ենթախորքի մեջ: Ըստ այսմ, ինչ հարաբերություն որ կա մտքի և նրա ծնունդը հանդիսացող տառի կամ խոսքի միջև, նույնն առկա է Հայր Աստծո և մարմնացած Որդու միջև: Աստվածաբանական լեզվամտածողության մեջ առկա այս աղերսը այժմ օգնում է ճիշտ ընկալել հայտնութեանական այն կարևորությունը, որ Կորյունը վերապահում է գրոց գյուտին:

Ա, ճառն օգտակար է մանրանկարչության աստվածաբանության հետազոտման համար: «Մոգերի երկրպագություն» պատկերի վարդապետական ակունքների, իմաստաբանության բացահայտմանը նպաստամատուց է ճառի այն դրվագը, ուր հեղինակը հավանաբար աչքի առջև ունենալով Ս. Գրիգոր Նազիանզացի-Աստվածաբանի «...ընդ աստեղն ընթանայ, ընդ մոզսն ընծայաբեր՝ ոսկի եւ կնդրուկ եւ զմոռս՝ իբրեւ թագաւորի եւ իբրեւ Աստուծոյ, եւ որպէս յաղագս քո մեռելոյ ընդ հովիւսն փառաւորեայ» խորհրդածությունը¹⁵, բացատրում է նորածին Հիսուս մանկանը բերված ընծաների խորհրդական բովանդակությունը: Այնտեղ կարդում ենք. «Ի Քաղդէացոցն լեալք, որպէս ասէ Աւետարանիչն, եւ նոքումբք ընծայեալքն ընկալան զխորհրդոյն զարութիւն բարբարոսացն բարոք տեսեալ, վասն զի երիս տեսակս ընծայից մատուցին՝ ոսկի, կնդրուկ եւ զմոռս... ոսկի, զի Թա-

¹³ ՏՆՆ Ն. Յակովբոս վրդ. Տաշևան, Յուցակ հայերև ձևագրաց Մարենաղարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, Վիեննա, 1895, էջ 454: «Թեոդորոսի» անունով մի քաղվածք («Քանզի րեսևալ զթեզ, այսինքն զմոռովարան կոտալաշտութեան արևամբ զանկեայսն, եւ զարին լգոհիցն ի գիրկս ընկյալեալ թոյլ նքու գոհիկ ոչ կոց, այլ՝ ինծ: Եթէ ողջակլգ իցէ՝ պարարագն նորա յարջառոյ արու անարար մարուսցէ: Առ դուրս խորանին վկայութեան ամցէ. գևա ընդունելութիւն ի նմանէ՝ առ ի քաւելոյ առաջի Տևառ» զեքրեղված Լ. Ղևդիկոնի մի անանուն խմբագիր մեկնության մեջ (րևն «Մարեան գիտութեան եւ հաւարոյ Դարթի բախանայի» հայերեն հնագույն թղթայ ձևագիր 981 թ., աշխար. Ա. Ա. Մաթևոսյանի, Եր., 1997, էջ 473): Մակայն այն բացակայում է Թեոդորոսի ներկայացվող ճառերում: Հարկ է ներառել, որ այդ հավավածը վկայարկված է Թեոդորոսի Կյուրացու Ութամարյանի մեկնությունից. րևն և հմմտ. PG, t. 80, col. 76-528:

¹⁴ ՏՆՆ Կորիւն, Վարք Մաշտոցի, աշխար. Մ. Արևիյանի, Եր., 1981, էջ 96 (Ը):

¹⁵ ՏՆՆ Ս. Գրիգորի Աստուածարանի ասացել ի Ծնունդն Քրիստոսի, ՄՄ, ձև. 946, թ. 1ա:

Թերթ՝ 603: Նյութ՝ մագաղաթ: Մեծություն՝ 70,5 x 55: Գրություն՝ եռասյուն: Գիր՝ ուղղագիծ երկաթագիր: Տող՝ 45:

1525- Ճաղընտիր: Ժամանակ՝ ԺԳ դ.: Գրիչ՝ Հովհաննես, Գևորգ: Ստացող՝ Հովհաննես (գրիչը): Թերթ՝ 523: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 47x33,5: Գրություն՝ երկսյուն: Գիր բոլորգիր: Տող՝ 33-36:

993- Ճաղընտիր: Ժամանակ՝ 1456 թ.: Վայր՝ Վերին Նորավան: Գրիչ՝ Մատթեոս: Ծաղկող՝ Եսայի: Ստացող՝ Թադեոս, Ստեփանոս եղբայրք: Թերթ՝ 769: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 34x25,5: Գրություն՝ երկսյուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 44:

2594- Ժողովածու: Ժամանակ՝ ԺԶ դ.: Գրիչ՝ Հարություն: Թերթ՝ 205: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 26x20: Գրություն՝ երկսյուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 50²⁰:

²⁰ Ակարագրությունն ըստ՝ Ցուցակ ձևազրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, Տր. Ա. Բ. Կազմեցին Օ. Եզակյանը, Ա. Զևթունյանը, Փ. Անթարյանը, խմբագրությամբ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Եր., 1965, էջ 454, 575, 833, 1970, էջ 597-599: